

УДК 782.91

DOI <https://doi.org/10.32782/facs-2024-1-2>

Тетяна БОГОЄВА

аспірантка I курсу кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін, Міжнародний гуманітарний університет, Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, Україна, 65000

ORCID: 0009-0002-1294-2057

Бібліографічний опис статті: Богоєва, Т. (2024). Феномен дитинства в німецькій та українській музикальних культурах XIX століття: історико-культурологічний аспект. *Fine Art and Culture Studies*, 1, 15–20, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2024-1-2>

ФЕНОМЕН ДИТИНСТВА В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МУЗИКАЛЬНИХ КУЛЬТУРАХ XIX СТОЛІТТЯ: ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена огляду дитячої тематики, феномену дитинства в історико-культурному просторі та його імплементації в музично-театральній, мистецькій сферах XIX століття. Розглядаються аспекти виникнення інтересу до теми дитинства в загальнокультурному контексті, в музичному мистецтві (зокрема, в музично-театральному). Узагальнено відомості про етапи розвитку та основні форми репрезентації теми дитинства в німецькій та українській культурі XIX століття.

Мета дослідження передбачає узагальнення відомостей щодо виникнення теми дитинства у музичному мистецтві епохи романтизму, особливостей розвитку феномену дитинства у контексті національної культури.

Методологічною основою для цього дослідження виявилися такі підходи: міждисциплінарний, що дає можливість залучати концепції з інших галузей пізнання (педагогіка, психологія, філософія, культурологія); історико-культурологічний – розгляд окремого явища в процесі історичного розвитку; теоретичного узагальнення – для підсумків проведеного дослідження.

Наукова новизна полягає в тому, що в дослідженні феномен дитинства проаналізовано з позицій національних культур, у яких дана тематика, її смислові домінанти визначили появу і розвиток особливого виду музично-театрального мистецтва – дитячої опери.

Висновки. У науковій статті висвітлено, що саме епоха романтизму вперше запроваджує в мистецтво (зокрема, в музичне мистецтво) культ дитини та культ дитинства, а поява дитячих тем та образів в музичній культурі XIX ст. сприяла розробці нових засобів музичної мови, принципів формоутворення, оновленню жанрової палітри – з'явилися дитячі фортепіанні цикли й вокальні мініатюри, дитяча опера, балет, музично-театральні вистави та ін.

Ключові слова: музична культура, музично-театральне мистецтво, феномен дитинства, дитяча опера, дитячий музичний театр.

Tetiana BOGOIEVA

First-year Postgraduate Student at the Department of Art History and General Humanities, International Humanitarian University, 33 Fontanska Road, Odesa, Ukraine, 65000

ORCID: 0009-0002-1294-2057

To cite this article: Bogoeva, T. (2024). Fenomen ditinstva v nimeckij ta ukrayinskij muzikalnih kulturah XIX stolittya: istoriko-kulturologichnij aspekt [The phenomenon of childhood in the German and Ukrainian musical cultures of the nineteenth century: historical and cultural aspect]. *Fine Art and Culture Studies*, 1, 15–20, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2024-1-2>

THE PHENOMENON OF CHILDHOOD IN THE GERMAN AND UKRAINIAN MUSICAL CULTURES OF THE NINETEENTH CENTURY: HISTORICAL AND CULTURAL ASPECT

The article is devoted to an overview of children's themes, the phenomenon of childhood in the historical and cultural space and its implementation in the musical, theatrical, and artistic spheres of the nineteenth century. The aspects of the emergence of interest in the topic of childhood in the general cultural context, in the musical arts (in particular, in the musical and theatrical) are considered. Information about the stages of development and the main forms of representation of the theme of childhood in the German and Ukrainian culture of the nineteenth century is summarized.

The purpose of the study is to summarize information on the emergence of the theme of childhood in the musical art of the Romantic era, the peculiarities of the development of the phenomenon of childhood in the context of national culture.

The methodological basis for this study was the following approaches: interdisciplinary, which makes it possible to attract concepts from other fields of knowledge (pedagogy, psychology, philosophy, cultural studies); historical and cultural studies – consideration of a particular phenomenon in the process of historical development; theoretical generalization – for the results of the study.

The scientific novelty of the study is that the phenomenon of childhood is analyzed from the standpoint of national cultures in which this topic, its semantic dominants, determined the emergence and development of a special type of musical and theatrical art – children's opera.

Conclusions. The research article highlights that it was the Romantic era that first introduced the cult of the child and the cult of childhood into art (in particular, musical art), and the emergence of children's themes and images in the musical culture of the nineteenth century contributed to the development of new means of musical language, principles of form, and the renewal of the genre palette – children's piano cycles and vocal miniatures, children's opera, ballet, musical and theatrical performances, etc. Appeared.

Key words: musical culture, musical and theatrical art, phenomenon of childhood, children's opera, children's musical theater.

Актуальність проблеми. Тематика дитинства впродовж останніх століть, перебуваючи в колі інтересів філософських, освітніх, культурологічних, психолого-педагогічних сфер знань, залишається пластом недостатньо вивченим у музичній науці. Дослідження історичного шляху розвитку теми дитинства від творів для дітей (дитячого виконання) до виникнення особливої царини – семантики «дитячості» (Черкова, 2018, с. 24) формується та викристалізовується у творчості композиторів ХІХ сторіччя, охоплюючи період часу (кульмінаційний з погляду дитячої теми) в німецькій та українській культурі (зокрема музичній), що визначає *актуальність* нашого дослідження.

Мета дослідження передбачає узагальнення відомостей щодо виникнення теми дитинства у музичному мистецтві кінця ХІХ – початку ХХ століть, особливостей розвитку феномену дитинства у контексті національної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід звернути увагу, що дитяча музично-театральна культура, як і ступінь дослідження жанрової проблематики дитячої музики (опери, балети, театральні вистави, мюзикли та ін.), є доволі показовим з погляду проблемного кола питань у сучасному музикознавстві. В цьому ракурсі в українському науковому полі останніх десятиліть з'являються культурологічні та мистецтвознавчі дослідження у яких аналізується дитинство як соціально-культурний феномен (Латишина, 2015), аспекти національного характеру образу дитинства в українській культурі II половини ХІХ ст. (Побірченко,

2012), особливості музичної драматургії жанру дитячої опери (Романец, 2021), жанрова специфіка дитячої опери в творчій практиці композиторів (Кузьміна, 2019).

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з думкою О. Чорної, «дитяча музика (музика для дітей і про дітей) являє собою систему жанрів, добір яких здійснюється на конкретно-стильовому рівні, з урахуванням індивідуального стилю автора, який живе в певну епоху, і враховує національні особливості мови, керується традиціями дитячої музики як багатовікової сфери музикування, для музичного мистецтва всіх часів і народів – однієї з поконвічних тем» (Чорна, 2013 с. 182).

В історичному огляді закарбування теми дитинства в музичному мистецтві можна згадати, що перше звернення композитора безпосередньо до дитячої тематики визначилося у ХVІІІ столітті в творчості Й. С. Баха, де особливої уваги заслуговує поява повчального музичного репертуару («Записна книжка А. М. Баха», «Записна книжка Вільгельма Фрідеманна Баха», «Маленькі прелюдії та фуги», «Двочастинні вигадки і тричастинні симфонії», (Черкова, 2018, с. 260); в творчості Муцціо Клементі відомі збірки сонатин і варіацій для дітей; серед клавірних творів Карла Черні написані етюди і вправи для юнацтва; у спадщині Йозефа Гайдна, Вольфганга Амадея Моцарта, Людвіга ван Бетховена – творців класичної сонати і симфонії – є сонатини, тобто маленькі сонати, які могли виконувати діти, які згодом склали основу світового педагогічного музичного репертуару.

Але, саме в загальній панорамі романтичного музичного мистецтва першої половини XIX століття тема дитинства яскраво репрезентована, що зумовлено естетичними настановами цього періоду, його прагненнями до складного внутрішнього світу людини, таємниць людської душі, в яких образ дитинства став уособленням втраченої чистоти й цілісності.

Останнє безпосередньо пов'язане з жанром казки, в якому зіткнення добра і зла, приховані в ньому загальногуманістичні цінності давали можливість композиторові висловити морально-етичні аспекти. У творчості німецьких композиторів XIX століття виразно виражені риси лицарського начала з акцентом на героїчний подвиг і самопожертву в ім'я любові яскраво представлені в оперному опусі-казці Е. Т. А. Гофмана «Ундіна» (1816), який визначив подальший шлях розвитку романтичної німецької опери у творах К. М. Вебера («Фрейшюц», «Евріанта», «Оберон»), у ранніх операх Р. Вагнера (Татарнікова, 2013, с. 43).

Паралельно з цим, дитяче начало в музичному театрі виражалось в найрізноманітніших образах: сильфи, ельфи, гноми, тролі та інші крихітні істоти які з давніх-давен населяли європейський фольклор і сприймалися як маленькі люди й мали багато дитячих рис.

Світ дитинства безпосередньо підводить до творчості Р. Шумана, який створив коло дитячих образів, чітко сформулювавши й послідовно втілюючи творчу ідею закарбування в музиці відтінків психологічних станів, емоцій і почуттів дитини. «Його музика – зібрання звукових “замальовок з природи”, емоційна палітра якого надзвичайно широка: від тремтіння на навшпиньки страху, що крадеться в душу, до колективного торжества» (Ганзбург, 1997, с. 78) – все це виразно відображено композитом у «Дитячих сценах».

Слід визначити, що зображення реальних дітей було довго відсутнє в живопису. Вперше на полотнах художників починають з'являтися портретні зображення реальних дітей не раніше XVII століття (Латишина, 2015). Поряд із цим, у XIX столітті тема дитинства посідає одне з чільних місць у жанровій сфері німецького портретного живопису, виступаючи своєрідною сполучною ланкою між мистецтвом бідермайєра і романтизму. У культурі бідермайєра ця тема отримує дещо іншу інтерпре-

тацію, про що свідчать роботи художників Ф. фон Райські, В. Вальдмюллера, Ф. Вадмана, а також графіка А. Л. Ріхтера, який оформляв свого часу нотні опуси Р. Шумана (Татарнікова, 2013, с. 26). Діти в роботах названих авторів – це частина сім'ї, роду, що символізує їхнє зростання й оновлення. Даний мистецький напрям корелює з педагогічною думкою, що активно розвивається у XIX ст., в якій такі поняття як Сім'я, Дім, Виховання виходять на перший план. У цьому контексті показовим є фортепіанний цикл Р. Шумана «Альбом для юнацтва» (оп. 15, 1838 р.), який багато в чому визначений інакше: має педагогічне спрямування, призначений для естетичного виховання дітей, формування та розвитку їхніх виконавських здібностей, розширення музикального кругозору.

Творчість німецьких композиторів романтиків позначилась помітним впливом на формування української композиторської школи. Тому були й об'єктивні причини: композитори М. Лисенко, М. Калачевський, М. Христіанович вчилися у Лейпцігській консерваторії, переймали і репертуар, і художню традицію німецької культури. Завдяки титанічній праці Д. М. Ревуцького (1881–1941) – скарбнику енциклопедичних знань, музикознавцю, перекладачеві, старшому брату великого композитора Л. М. Ревуцького – саме вокальна творчість романтиків (Ф. Шуберт, Р. Шуман, Пісні Л. ван Бетховена) стала першим репертуаром, засвоєним в українськомовному музичному просторі, а жанр, що набув поширення в Німеччині, – німецька Lied – безпосередньо стала пов'язана з українським Солоспівом, утворюючи «своєрідну жанрову пару, характерну для зазначених двох європейських етнорегіонів» (Ганзбург, 1997, с. 212).

Побірченко Н. С. вказує, що «феномен дитинства далеко не універсальний і варіюється залежно від культурних традицій суспільства, що дитинство також має свою історію. А в 50–60-х роках XIX ст. українська інтелігенція ще тільки інтенсивно збирала, накопичувала етнографічні, етнологічні, соціологічні, антропологічні матеріали, спостереження над звичаями, традиціями, обрядами українського народу, щоб зрозуміти, зберегти, поширювати й пропагувати їх». Таку історичну місію можливо досягти лише при домі-

нантності просвіти та виховання (Побірченко, 2012). «Одним із перших, був основоположник української музичної класики – Микола Віталійович Лисенко, який зауважував: «те, що сприймається у дитинстві через ігри та розваги зберігається потім у душі на все життя» (Квітка, 1986, с. 63). Практичною реалізацією його естетико-педагогічних поглядів був збірник танців та веснянок «Молодощі» (1875), до якого увійшли 25 дитячих ігор та 13 веснянок з фортепіанним супроводом. Крім збірок народних пісень, М. Лисенко створив і багато окремих творів для дітей. Наскрізь пронизані народнопісенними мотивами три його опери-казки на лібрето української письменниці Дніпрової Чайки, які розраховані на виконання дітьми різного віку: «Коза-Дерева», «Пан Коцький» та «Зима і весна». Важливим є те, що вперше в історії української музики були створені дитячі опери, в котрих образи народних казок знайшли яскраве музично-сценічне втілення завдяки використанню в музичній драматургії мелодій або інтонацій українських народних пісень, танців, хороводів.

По-іншому, зворушливо, самотньо, у соціально-психологічному контексті дитяча тематика розкривається у творчості Т. Г. Шевченка. М. Лукич зазначає, що любов і повага до дітей знайшла яскраве втілення у творчості українського письменника, де «Дитина для нього – милість божа» (Лукич, 1999, с. 19). Аналізуючи поезію, прозу та живопис автора саме за цією тематикою, домінують твори, які показують сирітську долю. Це, зокрема, в поезії «Думка», поемах «Катерина», «Гайдамаки», «Тризна» та ін. У прозових творах тема сирітства розкрита в повістях «Варнак», «Музикант», «Художник», «Нешасний». Із мистецької спадщини Тараса Шевченка ці мотиви є в картинах «Сирітка-хлопчик під парканом ділиться милостинею з собакою» (не збереглася), «Казахські діти-жебрачки», «Казахський хлопчик, що бавиться з кішкою», «Хлопчик-натурник».

Такі особливості українського національного характеру, образні та смислові нюанси української душі безумовно закарбовані у творчості українських композиторів. Н. Рябуха, визначаючи ментальні ознаки української природи, говорить про те, що типовим є «інтровертний

тип музичної експресії, а саме: стани душі – пасивні, споглядальні образи, пейзажна, світла, пантеїстична лірика; настрої, що передбачають наявність "раціо"-компонента і проявляються через сферу роздумів у декламаційно-мовному аспекті; емотивні образи – почуття любові, співчуття, зневіри, трагічні переживання, громадянська лірика» (Рябуха, 2002, с. 167).

У своїй композиторській творчості П. П. Сокальський (композитор, теоретик, громадський діяч та публіцист) одним з перших звернувся до поезії Т. Г. Шевченка, втіливши його вірші в музиці. Питання писемності, освіти, виховання були найважливішими для композитора та у 1864 році композитор організував в Одесі хор, до якого незабаром приєднався аматорський оркестр, яким керував І. Кузьминський (відомий у місті скрипаль і педагог). Таким чином було організовано Товариство аматорів, яке стало першим і дуже своєрідним музичним навчальним закладом в Одесі (Сокальський, 2023). В українській музичній культурі м. Одеса історично визначилося як «культурний символ»: центр музичного життя, можливих музичних новацій, потенційних творчих сил (матеріальних, організаційних, особистісних), реалізацію яких, повною мірою, можна співвіднести і з історією існування Одеського національного академічного театру Опери та балету, в якому сучасні оперні постановки, зокрема для дітей, є вершиною в ієрархії музично-театральних жанрів як за своїми художньо-естетичними властивостями, так і за технологією їхнього виконання.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, епоха романтизму вперше запроваджує в мистецтво культ дитини та культ дитинства, а поява дитячих тем та образів в музичній культурі XIX ст. сприяла розробці нових засобів музичної мови, принципів формоутворення, оновленню жанрової палітри – з'явилися дитячі фортепіанні цикли й вокальні мініатюри, дитяча опера, балет, музично-театральні вистави та ін.

Відкритий характер цих питань пов'язаний із розвитком сучасного дитячого театального мистецтва кінця XX – початку XXI століть, у якому домінує тенденція до дифузії засобів вираження, що відбуваються на межах окремих видів та жанрів. Таким чином, матеріалом подальшого дослідження стануть музично-теа-

тральні твори маловідомих сучасних українських композиторів, авторів-режисерів; буде проаналізовано процес, що протікає в сучасному музично-театральному мистецтві на сцені провідних театрів Одеси (на прикладі художніх творів для дітей).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Квітка К. Фольклорна спадщина Лисенка. Вибрані твори. Ч. 2. К. Квітка. Київ. 1986. 110 с.
2. Кузьміна О. А. Жанррова своєрідність дитячої опери в композиторській практиці хх – початку ХХІ століття : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03. Харків, 2019. 18 с.
3. Латишина Д. І. Дитинство як культурно-історичний феномен. Етнопедагогіка, 2015. URL: https://stud.com.ua/28437/pedagogika/ditinstvo_kulturno_istorichnij_fenomen (дата звернення: 19.02.2024).
4. Лукич М. Шевченкова педагогіка. *Рідна школа*. 1999. № 3.
5. Побірченко Н. С. Національний характер образу дитинства в художній спадщині письменників-просвітителів II половини ХІХ ст. *Педагогічний дискурс, випуск 11*, 2012. С. 235–239.
6. П. П. Сокальський. URL: <https://lidagalchuk22.blogspot.com/2014/> (дата звернення 09.12.2023).
7. Роберт Шуман і перехрестя шляхів музики і літератури: Збірник наукових праць. Сост Г. Ганзбург. Харків: РП – Каравела, 1997. 274 с.
8. Романец Д. О. Музична драматургія дитячих опер українських композиторів кінця ХХ–ХХІ століть: дис. ... канд. мистецтвознавства :17.00.03. Київ, 2021. 203 с.
9. Рябуха Н. М. Семантичні функції жанру мініатюри в музичній культурі: зб. наук. праць *Культура України*. Харків, 2002. Вип.10. С. 163–170.
10. Спогади про Тараса Шевченка / Упоряд. і приміт. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка; передм. В. Є. Шубравського. К.: Дніпро, 1982. 547 с.
11. Татарнікова А. А. Культура бідермайера та німецький музичний театр першої половини ХІХ століття (на прикладі опер А. Лорцінга, Е. Гофмана, Р. Шумана): магістерська робота: 26.00.01. Одеса, 2013. 118 с.
12. Черкова Н. С. Семантика дитячості у творчості сучасних композиторів: кваліф. робота магістра: 17.00.03. Кривий Ріг. 2018. 102 с.
13. Чорна О. Система жанрів дитячої музики: «константи» та «змінні»: зб. наук. ст. Харк. нац. ун-т мистецтв імені І. П. Котляревського. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки, теорії та практики освіти*; ред. Г. І. Ганзбург. Харків: Вид-во ТОВ «С. А. М.», 2013. Вип. 38. С. 179–191.

REFERENCES:

1. Kvitka K. Folklorna spadshina Lisenka. (1986). [Lysenko's folklore heritage]. *Vibrani tvori*. Ch. 2. K. Kvitka. Kyiv. 1986. 110 [in Ukrainian].
2. Kuzmina O. A. (2019). Zhanrova svoyeridnist dityachoyi operi v kompozitorskij praktici XX – pochatku XXI stolittya [Genre Originality of Children's Opera in the Composers' Practice of the XX – Early XXI Centuries] : avtoref. dis. ... kand. Mistectvoznnavstva : 17.00.03. Harkiv, 2019. 18 [in Ukrainian].
3. Latishina D. I. (2015) Ditinstvo yak kulturno-istorichnij fenomen [Childhood as a cultural and historical phenomenon]. *Etnopedagogika*. URL: https://stud.com.ua/28437/pedagogika/ditinstvo_kulturno_istorichnij_fenomen (data zvernennya: 19.02.2024).
4. Lukich M. (1999). Shevchenkova pedagogika [Shevchenko's pedagogy]. *Ridna shkola*. № 3 [in Ukrainian].
5. Pobirchenko N. S. (2012)/ Nacionalnij harakter obrazu ditinstva v hudozhnij spadshini pismennikov-prosvititeliv II polovini XIX st. [The national character of the image of childhood in the artistic heritage of the writers of the second half of the nineteenth century]. *Pedagogichnij diskurs, vipusk 11*, 235–239 [in Ukrainian].
6. P. P. Sokalskij. (2023). Retrieved from <http://lidagalchuk22.blogspot.com/2014/> [in Ukrainian].
7. Robert Shuman i perehrestya shlyahiv muziki i literature. (1997). [Robert Shuman i perehrestya shlyahiv muziki i literature]. *Zbirnik naukovih prac*. Sost G. Ganzburg. Harkiv: RP – Karavela. 274 [in Ukrainian].
8. Romanec D. O. (2021). Muzichna dramaturgiya dityachih oper ukrayinskih kompozitoriv kincy XX–XXI stolit [Musical dramaturgy of children's operas by Ukrainian composers of the late twentieth and twenty-first centuries]. dis. ... kand. mistectvoznnavstva :17.00.03. Kiyiv. 203 [in Ukrainian].
9. Ryabuha N. M. (2002). Semantichni funkciyi zhanru miniatyuri v muzichnij kulturi [Semantic Functions of the Miniature Genre in Musical Culture]: zb. nauk. prac *Kultura Ukrayini*. Harkiv, Vip.10/ 163–170 [in Ukrainian].
10. Spogadi pro Tarasa Shevchenka (1982) [Memories of Taras Shevchenko]. K. 547. [in Ukrainian].
11. Tatarnikova A. A. (2013). Kultura bidermajyera ta nimeckij muzichnij teatr pershoyi polovini XIX stolittya (na priklyadi oper A. Lorcinga, E. Gofmana, R. Shumana) [Bidermajyer's Culture and the German Musical Theatre of the Per-

shoyi Half of the 19th Century (on the example of the operas by A. Lortsing, E. Gofman, R. Shuman)]: magisterska robota: 26.00.01. Odesa, 2013. 118 [in Ukrainian].

12. Cherkova N. S. (2018). Semantika dityachosti u tvorchosti suchasnih kompozitoriv [Semantics of Childhood in the Works of Contemporary Composers]: kvalif. robota magistra: 17.00.03. Krivij Rig. 102 [in Ukrainian].

13. Chorna O. (2013). Sistema zhanriv dityachoyi muziki: «konstanti» ta «zminni» [The system of children's music genres: “constants” and “variables”]: zb. nauk. st. *Problemi vzayemodiyi mistectva, pedagogiki, teorii ta praktiki osviti*; red. G. I. Ganzburg. Harkiv: Vid-vo TOV «S. A. M.», Vip. 38. 179–191 [in Ukrainian].